

reaucrats: *Syrian Graduates of the Mülkiye Mektebi, 1890-1920* (doktora tezi, 1991), Princeton University; Selçuk Akşin Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire: 1839-1908*, Leiden 2001; D. A. Roy – T. Naff, "Ba'thist Ideology, Economic Development and Educational Strategy", *MES*, XXV (1989), s. 451-479; M. Winter, "Ma'arif", *EP* (İng.), V, 911-915; A. Abu al-Hajja, *Higher Education in Jordan*, ca. 2004 (<http://ec.europa.eu/education/programmes/tempus/countries/higher/jordan.pdf>); Human Development Report (http://hdrstats.undp.org/countries/data_sheets/cty_ds_LBN.html).

ULRIKE FREITAG

Lübnan ve Filistin. XIX. Yüzyıl. Lübnan ve Filistin'de modern eğitim anlayışı ve çağdaş kurumların ortaya çıkışı büyük oranda XIX. yüzyılın başlarından itibaren bölgede meydana gelen sosyoekonomik değişimler, bölgenin Avrupa ülkeleriyle gittikçe artan ticaret hacmi ve hızlı şehirleşme sonucunda gerçekleşmiş, ilk modern okullar ticarî merkezlerde açılmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru kendi tüccar sınıfını yetiştirmeye başlayan Beyrut modern okulların inşasında bölgedeki diğer şehirlere göre daha ilerideydi. XIX. yüzyıl öncesine kadar Lübnan ve Filistin'de eğitim, diğer Osmanlı bölgelerinde olduğu gibi daha çok küttâb ve medreselerde yürütülmekteydi. Küttâblarda genellikle Kur'an ve temel dinî bilgiler öğretilmekte, bazı küttâblarda bunlara aritmetik ve okuma yazma da eklenmekteydi. Hıristiyan çocukları için de küttâbların olduğu, buralarda öğrencilerin Mezmûrlar'ın okunmasını, ayrıca aritmetik ve okuma yazma öğrendiği kaydedilmektedir. Bundan sonraki aşamalarda müslüman öğrenciler medreselerde öğrenimlerini sürdürüyor, mezun olanlar imamlık ve müftülük yapıyordu. Hıristiyan öğrenciler de manastırlardaki eğitimlerinin ardından papazlık ve diğer din hizmetlerinde görev alıyordu. Modern eğitimin XIX. yüzyılın başlarında bölgeye girişi dış dünya ile gittikçe hızlanan ticarî ilişkilerin doğurduğu ihtiyaçtan kaynaklandığı için eğitim daha çok dünyevî bir nitelik kazandı, bu süreçte bilgi ve kültürün bütün halka yayılması amaçlandı.

Lübnan. Lübnan'da modern eğitimde ilk girişimler büyük ölçüde Protestan misyonierleri tarafından gerçekleştirildi. XIX. yüzyılın başında Beyrut'a gelen Amerikalı Protestan misyonierlerinin temel gayesi özellikle çocuklara ve gençlere yönelik vazalar vermek ve İncil öğretmektir. Bu amaçla 1830'ların ortalarından itibaren bölgede okullar açmaya başladılar ve yerli hıristiyanlardan ilgi ve destek gördüler. Baba-

sının merkezle olan çatışmasını devam ettiren Kavalalı İbrâhim Paşa, Suriye'yi işgal ettiğinde (1832-1840) Lübnan'ı da idaresi altına aldı. Avrupa devletlerinin desteğini elde edebilmek için bölgedeki hıristiyan misyonierlerine serbest faaliyetlerde bulunma imkânı tanıdı. Beyrut'ta 1834'te misyonierler tarafından erkek çocukları için bir ilkokul açıldı, çevre bölgelerde de benzeri okullar yayılmaya başladı. Ertesi yıl misyonierlik amaçlı öğretmen ve vâizler yetiştirmek üzere teoloji ağırlıklı bir yüksek okul faaliyete geçti. Dönemin önde gelen Amerikan misyonierlerinden Eli Smith'in eşi 1835'te Beyrut'ta bölgenin ilk modern kız mektebini açtı. Bu faaliyetler bölgedeki başka cemiyet ve kuruluşları halkın eğitimi için seferber olmaya yöneltti. Amerikan misyonierleri, eğitim faaliyetlerini Lübnan ve Suriye'deki diğer şehir ve kasabalarda da yaymaya başladılar. 1850'de Britanya büyükelçisinin desteğini alarak özel padişah fermanıyla ayrı bir millet statüsü kazanan Osmanlı Protestanları (Davison, s. 128) eğitim faaliyetlerini daha da hızlandırıp genişletti, 1866'da Beyrut'ta Syriyan Protestan College adlı modern bir yüksek okul açtı. Protestanlar daha önce de ders kitaplarının ve dinî kitapların basılması için bir matbaa kurmuşlardı (1834). Adı geçen yüksek okul daha sonra bölgede yaşanan çeşitli gelişmeler doğrultusunda değişikliğe uğradı, nihayet 1920'de American University of Beirut adını aldı.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru nüfusu 120.000'lere ulaşan Beyrut'ta bir yandan yerel kuruluş ve oluşumlar, diğer yandan misyonierler eğitim konusunda birbirleriyle rekabete girişti. Protestanlık'la mücadeleyi ilk hedef tayin eden ve 1839'da Beyrut'ta bir okul açan Cizvitler, sonraki yıllarda Cebelilübnan bölgesindeki Ortodoks hıristiyan nüfusa yönelik okullar kurup Protestan misyonierlerinin bölgeye girmesini

engellemeye çalıştı. Protestanlar'ın Beyrut'ta Syriyan Protestan College'i açmasından kısa bir süre sonra Cizvitler de aynı seviyede yüksek eğitim veren okullarını 1875'te Gazîr'den Beyrut'a nakledip buna Saint Joseph adını verdiler. Cizvit okulları yalnız erkek öğrencileri alırken diğer Katolik mezhepleri Beyrut'ta ve Cebelilübnan'daki pek çok yerleşim yerinde kızlar için okullar açtı. Katolik okullarında eğitim dilinin Fransızca olması özellikle Mârûnîler ve Rum Katolikleri üzerinde önemli bir etki bıraktı. 1914'e gelindiğinde Beyrut ve Cebelilübnan bölgesinde yaşayan hıristiyan nüfusun çoğunluğu hem Arapça hem Fransızca konuşur hale geldi. Protestan okullarında ise eğitim dili ilk ve orta dereceli okullarda Arapçaydı ve İngilizce ikinci dil olarak öğretilmekteydi. Yüksek öğretimde eğitim dili ilk zamanlarda Arapça iken daha sonra İngilizce oldu.

Lübnan'da yerel kuruluşlar ve cemiyetler de yeni kuşakların modern eğitime duyduğu ihtiyaç doğrultusunda yeni okullar açmaya başladı, misyonierlerin bu alandaki meydan okumalarıyla yüzleşmeye çalıştı. Cebelilübnan bölgesinde yaşayan halkın sıkıntılarından büyük üzüntü duyan Butrus el-Bustânî, mezhep farkı gözetmeksizin herkesin çocuklarını gönderebileceği bir ortak okul modelinin mezhep ayrışmalarını önleyebilecek en iyi yöntem olduğunu düşünerek Beyrut'ta bir "millî okul" (el-medresetü'l-vataniyye) kurduysa da (1863) kapılarını bütün öğrencilere açıp belli bir süre hizmet gören bu okul misyonier okullarının hızında gelişemedi. Ezher mezunu olan Hüseyin el-Cisr aynı adla, fakat dinî yönü ağır basan başka bir okulu 1879'da doğduğu şehir olan Trablusşam'da açtı. Cisr, Bustânî'nin okuluna göre daha başarılı sayılan bu okulun eğitim müfredatını tasarlarken dinî ilimler, mantık, matematik ve tabiat bilimlerinin öğretimi yanında Arapça, Fransızca, Türkçe

Beyrut'ta idâdiye (ön plandaki Hamdi Paşa Türbesi)

öğretimini ve eğitim dilinin Arapça olmasını öngörmüştü (Hourani, s. 223).

Mezhepsel bölünmeyi derinden yaşayan Beyrut'ta Butrus el-Bustânî'nin girişiminden iki yıl sonra Rum Katolik Kilisesi patrik okulunu açtı. Rum Katolikler'in bulunduğu her şehirde bu okulun şubeleri açıldı, böylece yeni bir okul ağı daha meydana geldi. Diğer mahallî dinî cemaatlerin okul açma faaliyetleri devam etti. 1874'te Beyrut'taki Mârûnîler'in piskoposu Yûsuf ed-Dıbs, kendi cemaatine mensup ailelerin erkek çocukları için Medresetü'l-hikme adını verdiği bir mektep tesis etti. Beyrut'taki zengin Rum Ortodoks cemaati de hemen hemen aynı zamanda "üç bilgin" adıyla kendi okullarını kurdu, 1880'de kızlar için de bir okul açtı. Böylece mahallî hıristiyan cemaatleri yirmi yıl içinde hızla artan misyoner faaliyetlerine karşı bir eğitim seferberliği yaşadı (Kamal S. Salibi, s. 139). Çeşitli cemaatler arasında rekabet özelliği taşıyan bu eğitim çabaları Beyrut'u bütün bölgenin ve Suriye'nin en önemli modern eğitim merkezi haline getirirken Kahire'ye de yeni bir rakip çıkı. Genellikle ülkenin doğu ve güneyindeki kırsal bölgelerde yaşayan Lübnanlı Şiiler ise bu dönemde modern eğitimin imkânlarından daha az faydalandılar. Cebelilübnan mutasarrıflığının ilk yöneticisi olan Dâvud Paşa'nın 1862'de açtığı el-Medresetü'd-Dâvûdiyye sayesinde Dürziler de Arapça, yabancı dil ve çeşitli modern bilimleri öğrenme fırsatı elde ettiler.

Eğitim alanındaki bu gelişmeler, Osmanlı hükümetini ve Sünnî müslümanları da bölgede yeni mektepler açma yönünde harekete geçirdi. Lübnan Mısır'ın nüfuzundan çıktıktan sonra 1861-1918 yılları arasında müstakil mutasarrıflık statüsünde yönetildi. Mutasarrıf Bâbüali tarafından tayin ediliyor ve doğrudan İstanbul'a karşı sorumlu oluyordu. Dolayısıyla XX. yüzyılın başlarına kadar Bâbüali'nin bölgedeki eğitim ve kültür hayatının şekillenmesinde önemli bir etkisi söz konusudur. Nitekim Osmanlı Devleti, modern bilim ve sanatları öğretmek üzere ilk defa 1847'de İstanbul'da açılan rüşdiyenin (Akyıldız, s. 228-230) benzerini 1866'da Beyrut'ta açtı, 1877'de de askerî rüşdiyeyi kurdu. Ancak gerileme sürecindeki imparatorluğun açtığı okullar, aynı yere yaklaşık otuz yıl önce önemli bir ekonomik güçle giren misyonerlerin okullarıyla rekabet edemedi. Yarı bağımsız olması sebebiyle Bâbüali'den büyük beklentileri olmayan bölge halkı eğitimdeki girişimlerini kendi çabalarıyla devam etti. Bu ara-

da orta sınıf Sünnî müslüman ahali içerisinde önde gelen eşraftan bazıları Cem'iyetü'l-makâsidi'l-hayriyyeti'l-İslâmiyye adıyla bir cemiyet kurarak bir yandan fakir müslümanlara yardım ederken diğer yandan kız ve erkek müslüman nesilleri misyoner eğitiminin etkisinden kurtarmak amacıyla okullar açtı (Cioeta, XXVI/1 [1982], s. 45). 1878 Kasımında Beyrut'a gelen Suriye eyaletinin yeni valisi Midhat Paşa bölgede Makâsîd Cemiyeti olarak bilinen bu kurumun faaliyetlerinden çok etkilendi ve Suriye'nin diğer şehirlerinde de benzer cemiyetlerin kurulmasını teşvik etti (a.g.e., a.y.). Daha sonra Beyrut'un yerlisi olan Ezher mezunu Şeyh Ahmed Abbas, Makâsîd Cemiyeti'nin ilk başkanı Abdülkâdir el-Kabbânî'nin desteğiyle Beyrut'ta el-Medresetü'l-Osmâniyye ismiyle bir lise açtı. Fakat Makâsîd Cemiyeti'nin ve diğer şehirlerdeki benzer cemiyetlerin faaliyetlerinin gerek mahallî eşraf gerekse Bâbüali tarafından desteklendiği söylenemez. 1880'de Midhat Paşa'nın ardından Suriye valisi olan Hamdi Paşa, bu cemiyetleri kapatarak hizmetlerini eyaletin Maarif Dairesi denetiminde iş gören Meclis-i Maârif'e devretti (Somel, s. 96). Daha sonra Medrese-i Sultânî adıyla eğitime devam eden Osmanlı Medresesi dahil bu cemiyetler tarafından yönetilen bütün okullar Maarif Dairesi'ne bağlandı. 1880'lerden itibaren imparatorluğun çeşitli eyaletlerinde idâdî okulları yaygınlık kazanıncaya kadar Medrese-i Sultânî, Lübnan'da en yüksek seviyede modern eğitim veren müslüman okulu oldu (Salibi, s. 140; Somel, s. 120). Bu okul daha sonra Mekteb-i Sultânî adını aldı (Strohmeier, *Decision Making*, s. 215). XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Bâbüali'nin ve yerli müslüman halkın eğitimde gerçekleştirdiği atılımlara rağmen bölgedeki Osmanlı tebasının kız ve erkek çocuklarının yaklaşık % 90'ı (5000 civarında) yabancı okullarda okuyordu (Fortna, s. 52-53). Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'nin 1898'de yayımlanan ilk salnâmesinde de bu husus belirtilmektedir (Çetin, XXII/253 [1984], s. 322).

Filistin. Filistin'de yeni orta sınıf tüccarların doğuşu ve beraberinde şekillenen toplumsal modernleşme Beyrut'un en az bir kuşak gerisinde kalmış, ilerleme ve gelişmişlik düzeyi nisbeten sınırlı ve yavaş gerçekleşmiş, bu durum eğitim ve öğretimin hem gelişimine hem de kalitesine yansımıştır. XIX. yüzyılda Filistin'de ekonomik kalkınma iki önemli unsurun sonucu olarak meydana geldi. Bunların ilki hıristiyanlar için kutsal olan mekânlara Av-

rupa'dan gelen ve gittikçe artan önemli sayıda hac ziyaretçisinin ülkeye, özellikle de Kudüs'e yaptığı etki ve bıraktığı sosyoekonomik iz, diğeri de yüzyılın ikinci yarısından itibaren Filistin'deki çeşitli bölgelerin Batı Avrupa ülkeleriyle gittikçe genişleyen ticaret hacmidir. Beyrut'ta görüldüğü gibi Filistin'de de deniz ticaretinde Avrupa ile kurulan ilişkilerdeki yoğunluk şehirleşmenin hızlanmasına ve sahildeki kasabaların daha çabuk gelişmesine yol açtı. Bu durum, modern eğitim sayesinde yeni donanımlar kazanma ihtiyacı duyan bir tüccar orta sınıfın ve alt orta sınıfın doğmasını sağladı. Modern eğitim ve öğretim, bu sınıfın işlerini yürütebilmek için ihtiyaç duyduğu yabancı dil ve temel ticarî beceriler gibi konuların öğretilmesine özel bir imkân tanıyordu. Bununla birlikte Arapça, dinî ve din dışı dersler de bu yeni mekteplerde yer buluyordu. Yüzyılın sonuna doğru Bâbüali'nin ısrarıyla Türkçe de bu mekteplerin müfredatında yer aldı.

Filistin'de ilk modern okulları açanlar Beyrut'taki gibi dışarıdan gelen hıristiyan misyonerleridir. Kudüs'te yeni kurulan Protestan piskoposluğuna tayin edilen Samuel Gobat, şehirdeki ilk modern okulu 1847'de açtıktan sonra 1848'de Nablus'ta ve 1851'de Nâsıra'da birer mektep faaliyete geçirdi. Daha sonra İngiltere merkezli Church Missionary Society'yi bu eğitim teşebbüslerine yardımcı olması için Filistin'e davet etti. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu kuruluş tarafından Filistin'de açılan okulların sayısı kırk yediye, öğrenci kapasitesi yaklaşık 2300'e ulaştı (Tibawi, s. 229). Kudüs'te hıristiyanlar için kurulan English College adlı liseye müslüman öğrencilerin de gittiği bilinmektedir. Bu lisenin dışındaki okullarda eğitim dili Arapça'dır. Piskopos Gobat'ın öncülüğünde başlayan eğitim faaliyetleri sonucunda misyoner okullarıyla Katolik cemaati ciddi bir husumet doğdu. Hem Katolikler ve hem Rum Ortodoksları kuzeyde Nâsıra ve Akkâ'dan merkezde Nablus ve Yafa'ya, güneyde Gazze'ye kadar ülkede pek çok okul açtılar. Fakat bu okullar nitelikli bir eğitim standardına ulaşamadığından Church Missionary Society'nin okullarıyla rekabet edemedi. Yine de Fransızlar'ın Kudüs'te 1878 ve 1879'da inşa ettikleri Frère (erkek öğrenciler için) ve Saint Joseph (kız öğrenciler için) okulları belli bir standardı tutturabilen okullar olarak öne çıktı. Ardından Yafa ve Hayfa'da bunların benzerleri kuruldu. Filistin'deki varlığını ve nüfuzunu teminat altına al-

mak için Rus yönetimi de 1880'lerin başında bölgede okul açma faaliyetine katıldı. Rus İmparatorluğu Ortodoks Filistin Cemiyeti kısa zamanda Filistin'de yirmi beş mektep kurdu. Bunların içinde Nâsıra'da bir erkek öğretmen okulu (1886), hemen sonrasında Beytülâhm (Beytlehem) yakınlarında Beyt Jala'da açılan kız öğretmen okulu da vardı. Diğer misyoner ilkokullarında olduğu gibi bu okullarda da hıristiyan öğrenciler eğitim görüyordu. Eğitim dili Arapça olmakla birlikte Rusça ikinci dil olarak müfredata girdi (Hopwood, s. 137-157). Kudüs XIX. yüzyılın ikinci yarısında Filistin'in en önemli eğitim merkezi haline geldi. Yerli cemaatler ve misyonerler tarafından açılan okul sayısı otuz beşe ulaştı, bu okullarda 150 civarında öğretmen faaliyet gösterdi (Khalidi, s. 49). Bu rakamlara yahudi okulları dahil değildir. Okullarda eğitim ücretsizdi ve katılım oranı oldukça yüksekti.

Filistin'de Osmanlı yönetiminin okul açma faaliyeti misyoner okullarının açılmasından sonraki dönemlere rastlar. Kudüs'te ilk misyoner okulunun kurulmasından yirmi yıl sonra belediye başkanı Yûsuf Ziyâ el-Hâlidî'nin özel gayretleri sonucunda 1868'de bir rüşdiye kuruldu (Makârîyûs, VII/8-9 [1883], s. 472). Bu girişimleri aynı yıl Nablus'ta, 1873'te mutasarrıfının özel çabalarıyla Akkâ'da yeni rüşdiyelerin açılması takip etti (Somel, s. 115). Fakat bu hususta en büyük çaba II. Abdülhamid döneminde harcandı. 1882'de el-Halîl'de, 1887'de Gazze'de, 1889'da Yafa'da, 1891'de Nâsıra'da ve 1894'te Taberiye'de birer rüşdiye açıldı. Bâbîâlî'nin bu dönemdeki önemli eğitim girişimlerinden biri de imparatorluğun merkezî yerlerinde inşa edilen ve lise seviyesinde eğitim veren idâdîlerin bu bölgede de kurulmasıdır (a.g.e., s. 120). Bir idâdî, 1889'da Kudüs'ün eski kesiminde görkemli binasıyla eğitime başladı (a.g.e., s. 121; Fortna, s. 136). 1895'te diğer bir idâdî Akkâ'da, bir yıl sonra üçüncüsü Nablus'ta açıldı. 1913'te Kudüs'teki idâdî sultânîye dönüştürüldü.

Bu girişimler, Bâbîâlî'nin devlet okulları aracılığıyla kendi eğitim anlayışını Filistin'de daha yaygın hale getirme yolunda attığı bilinçli adımlardır. Fakat bu okullardaki eğitim standartları, hem misyoner okullarıyla hem de yerli hıristiyan gruplarının okullarıyla güçlü bir rekabet gösteremedi, zaman zaman onların gerisinde kaldı (Avad, s. 260). Ayrıca idâdîlerde eğitim dili Türkçe olduğundan öğrenci katılımı düşük oldu. Bölgedeki Osmanlı vatandaşları pek çok müslüman Arap bu durum-

dan bir çıkış yolu bulmak için gayret gösterdi. Hem yabancı okullarla rekabet edebilecek seviyede hem de Arap dilini ve kültürünü besleyecek şekilde öğretim veren özel okullar açmayı düşündü. Bunlardan Şeyh Muhammed Sâlih 1906'da Kudüs'te Ravzatü'l-maârif adlı okulu açtı. Modern bir müfredatla ve Arapça eğitimi ile yola çıkan bu okul önemli sayıda öğrenci çekmeyi başardı. Kudüs'te Halîl es-Sekâkîni'nin öncülüğünde işe başlayan bir grup eğitimcinin kurduğu el-Medresetü'd-düstûriyye müfredatında Arapça'ya ve Arap kültürüne özel vurgu yaptı, modern bir eğitim programı uyguladı, önemli sayıda öğrencinin katılımını sağlamayı başardı, ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapandı. Bu dönemdeki son bir okul açma girişimi, 1915'te bölgedeki Dördüncü Ordu kumandanı Cemal Paşa'nın teşebbüsüyle Kudüs'te gerçekleştirildi ve müfredatında modern konuların yanı sıra panislâmist bir anlayışla İslâmî konulara da ağırlık veren Selâhaddîn-i Eyyûbî Külliyye-i İslâmiyyesi adlı bir yüksek okul açıldı (bölgede el-Külliyyetü's-Salâhiyye diye bilinir). Bu okul kısa zamanda Kudüs'te bir üniversite şeklinde rağbet gördü. Savaş yıllarında açılmasına rağmen Filistin'in çeşitli yerlerinden öğrenciler bu okula akın etti. Fakat I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle birlikte kapandı.

Lübnan ve Filistin'de XIX. yüzyılda bölgenin kendi iç dinamiklerinden ziyade dışarıdan gelen etkilerle şekillenen eğitim ve öğretimdeki modernleşmenin uzun yıllar bölge halkı arasında var olan toplumsal uyum ve kültürel birliğin zarar görmesi pahasına gerçekleştiği söylenebilir. Her misyoner grubu açtığı okulda kendi dinî inancını ve öğretisini yaymaya, yer yer mahallî kültürel bazı unsurlara yer verse de kendi dilini ve kültürünü öğretmeye çalıştı. Ayrıca bu eğitim ve öğretim mekanizmaları bölge halkı arasında düşmanlığı tetikleyecek tarzda oluşturuldu. Farklı din ve mezhep inancına sahip kesimlerde gittikçe derinleşen ayrışma ve bölünmeler meydana geldi. Sonuçta okuma yazma oranı yükselip halk daha eğitilmiş hale gelmekle birlikte bölge daha da zayıfladı; XX. yüzyılda görüldüğü gibi dış tehdit ve baskılara karşı koyamaz hale geldi.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Richter, *A History of Protestant Missions in the Near East*, New York 1910, s. 191; R. D. Matthews – M. Akrawi, *Education in Arab Countries of the Near East*, Washington 1949, s. 217-296, 407-515; A. L. Tibawi, *British Interests in Palestine, 1800-1901: A Study of Religious and Edu-*

cational Enterprise, London 1961, s. 95, 229; A. Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age: 1798-1939*, London 1962, s. 223; Kamal S. Salibi, *The Modern History of Lebanon*, London 1965, s. 139, 140; Abdülazîz M. Avad, *İdâretü'l-'Osmaniyye fi vîlâyeti Süriyye*, Kahire 1969, s. 260; D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914*, Oxford 1969, s. 137-157; Esed Rüstem, *Lübânî fi 'ahdî'l-mutasarrıfiyye*, Beyrut 1973, s. 108-109; L. T. Fawaz, *Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut*, Cambridge 1983, s. 2, 129; Hikmet Beg Şerif, *Târîhu Tarâblus eş-Şâm min aqđemi ezmaniha ilâ hâzîhi'l-eyyâm* (nşr. Münâ Haddâd Yeken – Mârûn İsâ et-Hûrî), Trablusşam 1407/1987; M. Strohmeier, *al-Kulliyâ aş-Şalâhiya in Jerusalem: Arabism, Osmanism and Panislamism in Ersten Weltkrieg*, Stuttgart 1991, s. 5-69; a.m.f., "Muslim Education in the Vilayet of Beirut, 1880-1918", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* (ed. C. E. Farah), Lanham 1993, s. 215-243; A. Schölch, *Palestine in Transformation: 1856-1882* (trc. W. C. Young – M. C. Gerrity), Washington 1993; Ali Akylıdz, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, s. 228-230; Selçuk Akşin Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire: 1839-1908*, Leiden 2001, s. 96, 115, 120, 121; B. C. Fortna, *Imperial Classroom: Islam the State and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford 2002, s. 50-53, 136; R. H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876* (trc. Osman Akınhay), İstanbul 2005, s. 119-179; Şâhin Makârîyûs, "al-Ma'ârif fi Süriyâ", *el-Muktetaf*, VII/8-9, Kahire 1883, s. 278, 385-391, 465-476, 529-537; Atilla Çetin, "Maarif Nâzırı Ahmed Zühüdî Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *GDAAD*, sy. 10-11 (1981-82), s. 189-220; a.m.f., "II. Abdülhamid'e Sunulmuş Beyrut Vilâyetindeki Yabancı Okullara Dâir Bir Rapor", *TK*, XXII/253 (1984), s. 316-324; D. J. Cioeta, "Islamic Benevolent Societies and Public Education in Ottoman Syria: 1875-1882", *IQ*, XXVI/1 (1982), s. 45, 46.

BUTRUS ABU-MANNEH

XX. Yüzyıl. Lübnan ve Filistin. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Lübnan'da kurulan Fransız işgal yönetimi, özellikle hıristiyan kültürünün öne çıkarıldığı Fransızca eğitim veren okullar açarak sömürgeci hedefleri doğrultusunda bir eğitim siyaseti takip etti. Eğitim programlarında İslâm-Arap kültürünün izlerinin silinmeye çalışıldığı bu dönemde müslüman halk genellikle çocuklarını bu okullara göndermiyordu. 1930-1940 yılları arasında Fransız okullarındaki toplam hıristiyan öğrenci sayısı 34.758 iken müslüman öğrenci sayısı 2507 idi. Fransız okullarına alternatif olarak 1930'lu yıllardan 1950'ye kadar Beyrut ve Sayda'da Makâsîd Cemiyeti tarafından ilk ve orta dereceli 103 okul faaliyete geçirildi. Yine bu dönemde Trablus'ta Dârü't-terbiye ve't-tâ'limi'l-İslâmî'nin kurduğu erkek ve kız okulları, Dürziler'ce tesis edilen Beytülhik-